

VILDA, VACKRA VATTEN

*Svartån vid Normlösa.
Alla vattenmiljöer är viktiga
i det utdikade slättlandskapet.*

Sköna sjöar

En gång var Östgötaslätten ett nätverk av sjöar, vattendrag och sumpmarker. Även skogsbygden genomkorsades av betydligt fler våtmarker. Inom Mjölby finns idag bara ett tjugotal sjöar och kommunen är jämförelsevis sjöfattig. Det beror på att en stor del av kommunen ligger i bördig jordbruksbygd där det har lönat det sig att dika ut våtmarker och sänka sjöar för att få mer odlingsbar åkermark. De flesta dikningar gjordes under 1700- och 1800-talen. Groddjur, fåglar, orkidéer och andra organismer miste därmed många av sina livsmiljöer.

Kilarpesjön är en näringsrik, så kallad eutrof sjö.

Till slättbygden hör endast Tåkern och tre små sjöar (Marstadsjön, Älgsjön och Norrsjön) vid Älgsjö i Bjälbo socken. Dessa slättsjöar är tillsammans med sjöarna kring Västra Harg naturligt näringsrika, så kallade eutrofa sjöar. Dessa sjöar är ofta grunda och fiskrika med mycket växtlighet i och runt sjön. Fågellivet kan vara mycket rikt och Tåkern är det förnämsta exemplet på det.

En sjös karaktär hänger i hög grad ihop med de omgivande markerna. I jordbruksbygder kan övergödning bli ett problem när näring från åkrarnas gödning läcker ut i sjöar och vattendrag. Övergödningen kan leda till kraftig algbloomning med syrebrist och fiskdöd som följd. Ett nytt grepp i naturvården har blivit att restaurera och skapa nya våtmarker. Det gynnar den biologiska mångfalden men fungerar också som näringsfällor och har blivit ett bra hjälpmedel i att minska övergödningen i våra sjöar och hav.

Knipand-e syn i våtmarkerna. Foto: Jan Larsson

Sjöar och vattendrag ligger ofta i naturliga sänkor i landskapet som följer urbergets sprickdalar och förkastningar. En mer annorlunda sjöbildning finns i Mjölby kommuns randområden där isblock från den senaste inlandsisen format så kallade dödisgropar. Som vattenfyllda sjöar ter de sig lite annorlunda jämfört med andra slättsjöar eftersom de i regel inte har något in- eller utlopp och också i vissa fall kan vara ganska djupa. Skogssjön är ett exempel på en stor dödisgrop. Sjöarna vid Älgsjö är också dödisgropar.

På grund av de näringsrika och kalkrika markerna har sjöarna i kommunen ett naturligt motstånd mot försurning. Några riktiga oligotrofa (näringsfattiga) sjöar finns inte i kommunen. Längst ner i södra skogsbygden är sjöarna mesotrofa (ett mellanting mellan eutrof och oligotrof). Från omgivande barrskog och myrar tillförs mycket humusämnen (små svårnedbrytbara partiklar) som färgar skogssjöarnas vatten brunt.

Vattendrag med drag

Svartån är tillsammans med sina två största biflöden, Skenaån och Lillån, kommunens största och viktigaste vattendrag. Rinnande vattnet har i alla tider försett oss med färskt vatten och vattenkraft och var tidigare viktiga farleder och transportvägar. I kommunens södra skogsbygder användes vattendragen flitigt för att driva sågverk. I dag produceras el från Svartåns vat-

Den gamla stenalvsbron över Svartånvid Öjebro

Gullpudra växer vid källor, bäckar och sumpskogar.

ströms. Bäckar och åar som har ett så kallat meandrande förlopp slingrar sig fram på ett naturligt sätt i s-formade kurvor. I kurvorna bromsas vattnet så att partiklar kan sedimentera och växter kan ta upp mer näringsämnen. I rätade djupa diken har mycket av den naturliga reningen försvunnit. Lillån som rinner förbi Östra Tollstad och vidare söderut har ett vackert och naturligt meandrande förlopp vilket även Skenaån har, öster om Skänninge.

Myrmarker vid Haddebo

tenkraft, men redan under medeltiden var Svartån motorn till många kvarnhjul i Öjebro. Senare flyttades kvarnverksamheten uppströms till byn som fick det passande namnet Mjölby.

Liv i rinnande vatten måste klara en miljö som är i ständig rörelse. När vattnet blandas om får det högre syrehalt och ofta lägre temperatur än stillastående vatten. Öring, flodpärlmussla och bäcksländor är exempel på organismer som bara lever i strömmande vatten. Stensimpa, nissöga och elritsa är några fiskarter som är beroende av strömmande vatten och som finns i några av Mjölby kommuns vattendrag.

Vattnet tar upp partiklar och näringsämnen och påverkas av de marker det rinner igenom. Vattenkvaliteten är därför ofta sämre nedströms än uppströms.

Våtmarker

I en sumpskog flyter vattnet fram mellan skogens träd. Trädslagen är ofta al eller gran som växer på socklar med rötter delvis ovan jord, likt ett mangroveträsk. Sumpskogar ingår ibland som en del i andra typer av torvbildande myrmarker.

I myrmarker når grundvattnet upp till markytan, så att marken blir

sumpig. Myrar ligger ofta i skogen men på själva myren växer bara enstaka träd. Vattnet i en myr är syrefattigt. I den syrefattiga miljön fungerar inte nedbrytningen ordentligt. Döda växter och djur bryts bara ned delvis och bildar tjocka lager av torv. Man delar in myrmarker i kärr och mosse beroende på hur myren får sitt vatten. De flesta myrar består både av mossar och kärr och övergår däremellan.

Kärr får sitt vatten från omgivande marker och påverkas därför av omgivningens näringshalt. Fattigkärr med näringsfattigt vatten finns framför allt i kommunens södra skogsområden. Kärr bildas oftast när sjöar och vattendrag växer igen. Mossor och olika starrarter bildar tuvor i vattnet. När lagren av torv blivit så tjockt att kärret förlorat kontakten med markvattnet så har en mosse bildats.

Mossar är sura och näringsfattiga eftersom vattnet kommer från regn och nederbörd. I Mjölby kommun är tallrismossor vanligast. På tallrismossen växer tallar och ett risskikt av bland annat skvattram, ljung och kråkbär. Botten bildar ofta en gungande matta av vitmossa. Ibland omges den upphöjda mossen av blötare kärr som kallas lagg. Mossar har ofta en härligt vild och orörd natur. Tyvärr har många mossar krympt eller försvunnit på grund av utdikning. En dikad mosse torkar ut i kanterna och växer igen snabbare än normalt.

Mossar är sura och näringsfattiga eftersom vattnet kommer från regn och nederbörd. I Mjölby kommun är tallrismossor vanligast. På tallrismossen växer tallar och ett risskikt av bland annat skvattram, ljung och kråkbär. Botten bildar ofta en gungande matta av vitmossa. Ibland omges den upphöjda mossen av blötare kärr som kallas lagg. Mossar har ofta en härligt vild och orörd natur. Tyvärr har många mossar krympt eller försvunnit på grund av utdikning. En dikad mosse torkar ut i kanterna och växer igen snabbare än normalt.

Kalkkärr skiljer sig mycket från andra kärr. De kan vara fantastiskt artrika miljöer med många sällsynta och spännande organismer. Kalkkärr finns bara där marken är kalkhaltig och i Mjölby kommun finns de i randområdenas isälvsavlagringar längs motorvägen och i områdena kring Tåkern och Skänninge.

Mosaik av mossor längs en bäck vid Vitgölen.

Axag är en typisk kalkkärrsväxt.

Även om kalkkärren ligger på näringsrika marker, så råder det brist på fosfor. Fosfor är ett viktigt näringsämne för växter. I kalkkärren binder nämligen kalken till sig fosfor så att den inte blir tillgänglig för växterna. Forforbristen gör kalkkärren till en ogästvänlig plats för många växter, men för de som klarar av forforbristen innebär det en fördel att slippa konkurrera med många andra växter.

Kalkkärr är något av det värdefullaste och märkligaste som östgötsk natur kan visa upp. Naturtypen har blivit mycket ovanlig främst på grund av utdikning. Dagens kalkkärr hotas också av igenväxning, eftersom de måste hållas öppna och betade för att vara riktigt artrika.

En typisk art i kalkkärret är halvgräset axag som växer i runda tuvor och som kan täcka stora delar av marken. En annan karaktäristisk växt är den söta majvivan som inleder kalkkärrens blomsterprakt i rosa. I juni slår orkidéerna ut sina blommor på kalkkärren. Det är färgglada blodnycklar och ängsnycklar och stora vaxnycklar. Flugblomstret vars blommor liknar insekter, eller den vackra kärrknipproten är bara några av orkidéfamiljens rariteter på kalkkärret.

Men kalkkärr är så mycket mer än orkidéer! På sina håll kan källflöden bryta fram i små bäckar med kristallklart vatten. Botten färgas vit av kalkutfällningar, så kallad kalktuff eller bleke, och i det fördolda gömmer sig sällsynta små snäckor. Svarthö är en fjällväxt som fanns här då inlandsisen lämnade landskapet. Vid bland annat Örbacken och Marstad växer denna istidsrelikt. I kalkkärr är också köttätande växter vanliga; bläddra, tätört och sileshår fångar små insekter med blåsor eller klubbiga blad.

Betade kalkkärr vid Tåkern - en fantastisk orkidéskatt.

